

УДК:378.147(575.2)(04)
DOI 10.53473/16946324_2023_3

Асанкул к.Н., ага окутуучу,
Кыргыз Республикасынын Эл аралык университети,
Бишкек ш., Кыргыз Республикасы
Асанкул к.Н., старший преподаватель,
Международный университет Кыргызской Республики,
г. Бишкек, Кыргызская Республика,
Asankul k.N., Senior Lecturer,
International University of Kyrgyz Republic,
Bishkek city, Kyrgyz Republic, nsaliev7793@mail.ru

ЖОЖДОРДОГУ ОКУТУУЧУЛАРДЫН СҮЙЛӨӨ МАДАНИЯТЫ ЖАНА СҮЙЛӨӨ ЭТИКЕТИ ПЕДАГОГИКАЛЫК МАДАНИЯТТЫН КОМПОНЕНТИ

КУЛЬТУРА РЕЧИ И РЕЧЕВОЙ ЭТИКЕТ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ В ВУЗАХ КАК КОМПОНЕНТ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

SPEECH CULTURE AND SPEECH ETIQUETTE OF TEACHERS IN UNIVERSITIES ARE AS A COMPONENT OF PEDAGOGICAL CULTURE

Аннотациясы: Макалада жогорку окуу жайлардагы окутуучулардын сүйлөө маданияты, этикасы студенттердин окуу денгээлин, иши процессин кандай даражада өтөөрү көрсөтүлгөн. Азыркы ааламдашуу жана технологиялашуу доорунда билим берүү процессине окутуучулардын кошкон салымы, рухий-адептик баалуулуктарды киргизүү жана өсүп келе жаткан муунга жеткирүү милдеттери алдыга коюлган.

Негизги сөздөр: этика, окутуучу, студент, сүйлөө маданияты, билим берүү

Аннотация: В статье показана речевая культура, этика преподавателей высших учебных заведений, как студенты проходят уровень обучения, рабочий процесс. В современную эпоху глобализации и технологизации перед педагогами ставится задача внести вклад в образовательный процесс, привнести духовно-нравственные ценности и донести их до подрастающего поколения.

Ключевые слова: этика, учитель, ученик, культура речи, образование

Abstract: The article shows the speech culture, ethics of teachers of higher educational institutions, how students pass the level of training, the workflow. In the modern era of globalization and technologization, teachers are tasked with contributing to the educational process, bringing spiritual and moral values and bringing them to the younger generation.

Key words: ethics, teacher, student, speech culture, education

---

Санариптик окутуу чөйрөсүндө окутуучунун жогорку билим берүүнүн салттуу негиздеринин алып жүрүүчүсү катары ролу барган сайын маанилүү болуп баратат. Муну менен бирге педагогго ылайыкташуу, стандарттуу эмес чечимдерди кабыл алуу, ийкемдүү, ачык болуу жөндөмү талап кылынат.

Жогорку билим берүү тармагындагы чет өлкөлүк эксперттердин пикири боюнча, жогорку окуу жайдын окутуучусу үчүн жалпы талаптар төмөнкүдөй түзүлөт:

- жогорку кесиптик компетенттүүлүк;
- педагогикалык компетенттүүлүк;
- социалдык-экономикалык компетенттүүлүк;
- коммуникативдик компетенттүүлүк;

- кесиптик жана жалпы маданияттын жогорку деңгээли.

Коммуникативдик компетенттүүлүк өнүккөн адабий оозеки жана жазуу тилин камтыйт: чет тилдерди, заманбап маалыматтык технологияларды, инсандар аралык баарлашуунун эффективдүү ыкмаларын өздөштүрүү.

Бирок, бул тизме мугалимдин эң маанилүү коммуникативдик компетенцияларынын бири - кесипкөй сүйлөө этикасынын эрежелерин билүү менен толукталышы керек.

Педагогикалык баарлашуу кырдаалында этика өтө маанилүү ролду ойнойт, анткени мугалимдин сөзү "Кесиптик иштин негизги куралы гана эмес, ошондой эле аң-сезимдүү же аң-сезимсиз өздөштүрүлгөн, тигил же бул деңгээлде студенттер тарабынан кайталанып туруучу үлгү [5].

Мугалимдин педагогикалык сүйлөө этикасы жана жөн гана сүйлөө этикети деген түшүнүк аныктамаларда бирдей эмес. Мисалга алсак, филолог, профессор А.А. Акишина жана лингвист, филология илимдеринин доктору Н.И. Формановскаянын кеп этикети "сүйлөөчүлөрдүн өз ара мамилеси менен аныкталуучу кеп жүрүм-турум эрежелери" катары карашат. Мындай эрежелер жаш курагына, социалдык таандыктыгына, баарлашуу абалына жараша ушул улуттук тилде сүйлөгөндөр жамааты тарабынан кабыл алынган" [1].

Сүйлөө маданияты – сүйлөөнүн коммуникативдик системалык сапатынын жыйындысынын негизинде ар кандай пикир алмашуунун кырдаалына, чөйрөсүнө, шартына, жараша ким менен, качан, кайда, кандай максатта сүйлөшүүсүнө карата эч кандай кыйынчылыкты туудурбастан, сүйлөө ишмердигине, маанилик информацияга жана тексттин мүмкүнчүлүгүнө ылайык айтылуучу менен сезимди жеткилен, мыкты таасирдүү берүүнү камсыз кылат [3].

Окутуучулардын сүйлөө этикасынын мүнөздүү бузулушу болуп: стилистикалык өңү төмөндөгөн бирдиктерди колдонуу; терс эмоционалдык-баалоо коннотациясы бар сөздөрдү кыянаттык менен пайдалануу; сөздөрдүн ашыкча категориялуулугу; этикеткалоо; кайрылууларды колдонуудагы каталар саналат.

Мугалимдин сөзү окуучулар үчүн тил ченемдерин сактоо жагынан гана эмес, сүйлөө этикетинин эрежелерин аткаруу жагынан да "риторикалык идеал" болушу керек. Окутуучу боорукер жана ишенимдүү баарлашуу байланышын түзүп, жылуулук жана урматтоо атмосферасын түзүшү керек, бул студентке психологдор коомдо нормалдуу жашоо үчүн зарыл деп эсептеген "социалдык коопсуздук" сезимин берүүгө жардам берет.

Ар бир этиятсыз тандалган сөз трагедиялуу болушу мүмкүн болгон жаш адамдын калыптанып келе жаткан инсандыгы жөнүндө сөз болгондо, бул билдирүү ого бетер актуалдуу болуп калат.

Мектептен жогорку окуу жайга өтүүдө, окутуунун максаттуу багыттары жана ыкмалары өзгөргөндө, ЖОЖдордун окутуучулары кечээки окуучуларды жаттап эмес, түшүнүү менен иштөөгө көндүрүп, үндөшү керек. Бул окутуучудан күч жана убакыттын эбегейсиз зор чыгымдарын талап кылат жана бул кырдаалда университеттин дени сак психологиялык климаты ойнойт, аны түзүү мугалимдер тарабынан сүйлөө этикетинин эрежелерин колдонбостон мүмкүн эмес, анын негизги милдети – достук жана ишенимдүү баарлашуу байланышын түзүү. Бирок сүйлөө этикетинин талаптарын сактоо дагы маанилүү, анткени окуу процесси жана билимди контролдоо студенттер үчүн стресстин элементин алып жүрөт, айрыкча башталгыч курстарда, анткени кечээки окуучуларды ЖОЖдо окутуу системасына адаптациялоо процесси жүрүп жатат.

Мугалимдин милдети - жылуу, сылык сөз жана урматтоо менен бул адаптация жолуна өтүүгө жардам берүү, ошондой эле билимди көзөмөлдөө учурунда стресстик кырдаалдарды азайтуу.

Жазуучу, профессор Сулайман Рысбаев «Мугалимдин сөзү — сүйлөө маданиятынын үлгүсү болууга тийиш. Антпесе анын сөзү уккан, сабактарын алган бүтүндөй коомдун сөзү, аны менен бирге жан дүйнөсү бузулат. Анткени коом сөздөн бузулат, сөздөн оңолот» - деген.

Изилдөөчүлөр "ар бир сөзүндү таразалоого умтулуу маанилүү, бул эң күчтүү стимул экенин түшүнүү, адамга чоң таасир тийгизиши мүмкүн" [7] деп баса белгилешет.

Бул маселенин актуалдуулугу гана эмес, ачык-айкын болуп саналат, ал тургай, ушунчалык көп эмес, жогорку окуу жылы биринчи курстун студенттери психологиялык көнүктүрүү менен байланыштуу. Өз ара урматтоо, ишенимдүү баарлашуу байланышын түзүү – бул ансыз толук кандуу баарлашуу дегеле жана педагогикалык баарлашуу мүмкүн болбой турган нерсе, анткени билим берүүнү гумандаштырууга жана гуманисттик педагогикага өтүүгө байланыштуу окуп жаткан адамдын инсандыгы педагогикалык илимдин Борбордук түшүнүгү болуп саналат.

Учурда студенттин эң маанилүү сапаты деп тартиптүүлүктү атаган окутуучулардын саны азайып, бара-бара "идеалдуу" студентте баарынан мурда өз алдынча ой жүгүрткөн адам катары көргөндөрдүн саны көбөйө баштады [8]. Бирок, дагы деле болсо мугалимдердин көпчүлүгү авторитардык позицияны карманышат жана студенттердин пикирине кызыкдар эмес, аны менен эсептешпейт. Мунун баары билим берүү процессинин катышуучуларынын сөз сүйлөшүүсүндө, мугалимдин стилистикалык түсү төмөндөгөн бирдиктерди пайдалануусунда, сөздөрдү интенсификациялоо, Жарлык тагуу каражаттарында, башкача айтканда сүйлөө этикетинин эрежелерин бузууда чагылдырылат. Натыйжада студенттердин жана мугалимдердин ден-соолугу начарлап баратат. Ар бир адам жашоосунда өз ордун табууга аракет кылат, ал аны түшүнүү үчүн абдан маанилүү болуп саналат. Эгерде бул ишке ашпаса, анда окуучулар башкаларга карата ишенбөөчүлүктү, пикирди, этияттыкты пайда кылышы мүмкүн. Өзүнүн экстремалдык формаларында мындай тажрыйбалар психикалык норманын чегинен чыгып, катуу невроздорду жана психоздорду жаратышы мүмкүн. Окутуучулардын көпчүлүк пайызы да терс эмоциялар, нааразычылыктар, белгисиздиктер, невроздор, соматикалык оорулар менен жабыркайт [6].

Мугалимдин коммуникативдик компетенттүүлүгү анын педагогикалык маданиятынын компоненттеринин бири болуп саналат. Баарлашуудагы сылыктык маектештин кадыр-баркын, анын инсан катары баалуулугун, ага ыңгайсыз жана зыяндуу сезилиши мүмкүн болгон жагдайлардан алыс болууга умтулуудан көрүнөт.

Педагогикалык маданият – жалпы маданияттын бир бөлүгү, руханий жана материалдык баалуулуктар анын жогорку деңгээлде чагылтуу, о.э. тарыхый процесстин алмашууда жана инсандын социалдашууда тейлөө үчүн адамзатка зарыл чыгармачылык менен педагогикалык ыкмалар[2].

Педагогикалык баарлашуу процессинде ушул эрежелердин бардыгын сактоого болобу? Сүйлөө этикетинин эрежелерин билген мугалим "ооба" деп жооп берет.

Студенттер баарынан мурда окутулган предметтин билгичин, чынчыл, адилеттүү адамды, башка адамды түшүнө билген жакшы психологду идеалдуу окутуучу деп аташкан экен. Бул учурда, кенже курстагы студенттер биринчи орунга студенттин түшүнүү жөндөмүн койду. Бул табигый нерсе: биринчи курстун студенттеринин жаңы шарттарга ыңгайлашуусунун татаал мезгили психологиялык колдоону талап кылат, аны студентти түшүнгөн жана сыйлаган мугалим гана көрсөтө алат. Деги эле кандайдыр бир деңгээлде студент көз каранды болгон профессорлордун, окутуучулардын, ЖОЖдун ар бир кызматкеринин аристократизми эч качан, эч кандай шартта студенттердин эгемендигине, жеке кадыр-баркына кол салууга жол бербөө болуп саналат [9].

Жогоруда айтылгандардын баарынан, сүйлөө этикасы студентти терс баа менен таарынтпаш үчүн, аны мактоо жана кубаттоо керек деген тыянак чыгаруу туура эмес. Бирок сүйлөө этикасынын эрежелерин эске алып, окутуучу студентке жүрүм-

турумуна терс баа берүүнү жеңил кабыл алууга жардам көрсөтө алат. Ага тарбиячынын сөздөрүнөн маанилүү тыянак чыгарууга мүмкүнчүлүк берет.

Катуу сын пайдасыз жана коркунучтуу, анткени ал адамды коргонууга түртөт, өзүнүн маанилүүлүгүн сездирет жана адамды таарынтат[4]. Демек, кайрымдуу баарлашуунун байланышы бузулат жана мындай кырдаалда окутуунун натыйжалуулугунун жогорку деңгээли жөнүндө айтуу кыйын.

Заманбап педагогиканын жетектөөчү принциби педагогикалык өз ара аракеттенүү болуп саналат, анын негизинде билим берүү процессинин катышуучуларынын биргелешкен иши жана параметрлери өз ара мамиле, өз ара ишкана, ишеним болуп саналат. Билим берүү максаттарына жетүү үчүн студенттер тарабынан да күч-аракет жумшалышы керек. Бирок студент дайыма окутуучунун колдоосуна муктаж. Бул дагы бир жолу педагогика жана сүйлөө этикетинин ортосундагы байланышты көрсөтүп турат.

Педагог жана профессор В.В. Соколов "Педагогикалык баарлашуу маданияты суроо берүү, маектешти угуу, сүйлөгөн сөзүн талдоо, башка адамды түшүнүү, түзүлгөн кырдаалга багыт алуу түрүндө берилиши мүмкүн" дейт [9]. Көбүнчө, бул максаттарга жетүү белгилүү бир кыйынчылыктар менен коштолот, себеби байланыштын катышуучуларынын ортосундагы коммуникативдик тоскоолдук пайда болот. Баарлашуудагы кыйынчылыктардын жалпы себептери болуп төмөнкүлөр саналат:

- окутуучунун чыныгы баарлашууну өзү менен диалогго же эгоцентристик сүйлөө менен алмаштыруусу;
- маектешке көңүл бурбоо, педагогикалык таасирдин авторитардыгы;
- мугалимдин теңчилик мамилесин туура кура албагандыгы же каалабагандыгы, даректерди туура эмес тандоо;
- терс баалоодон коркуу;
- студенттер, окутуучулар ж.б.

Окуу диалогуна багыт алуу чоң мааниге ээ. Эгерде ал педагог менен окуучулардын өз ара аракеттенүү системасы болуп калса, анда экинчисинде маалыматты өздөштүрүүгө активдүү мамиле түзүлөт, туура эмес айтуудан коркуу азаят (анткени ката терс баа берүүгө алып келбейт) жана мугалим менен ишеним мамилеси бекемделет, ал дайыма стандарттуу эмес ой жүгүртүүгө үндөйт.

Адабияттар.

1. Акишина А.А., Формановская Н.И. Русский речевой этикет. – М., 1983.
  2. Григорович Л., Педагогика и психология, - М.: Гардарики, 2003. - С. 86-89.
  3. Ж.Дүйшеев // Сүйлөө маданияты жана стилистика I китеп. – Бишкек., 2007. – С. 8- 201
  4. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. - С.-Пб., 1998.
  5. Михальская А.К. Педагогическая риторика. – М., 1998.
  6. Педагогика и психология высшей школы / Под. Ред. М.В. Булановой-Топорковой. – Ростов, 2006.
  7. Прихожан А. Хочу, чтоб меня понимали. // Популярная психология. Хрестоматия. – М., 1990.
  8. Рукавчук Л.Н. Энциклопедия этикета. – С.-Пб., 1997.
- Соколова В.В. Культура речи и культура общения. – М., 1995.